

SVENSKARNA OCH DET HELIGA LANDET

*American Colony Hotel, Jerusalem
17–18 februari 2020*

SVENSKARNA
OCH
DET HELIGA LANDET

17–18 februari 2020

Ett seminarium arrangerat av

Axel och Margareta Ax:son Johnsons stiftelse

SVENSKARNA OCH DET HELIGA LANDET

Detta är ett kultur- och religionshistoriskt seminarium, om svenskarnas relation till det Heliga landet, från vikingatiden och fram till 1900-talet. Korsfarare, pilgrimer, handelsresande, diplomater, vetenskapsmän, upptäcktsresande och författare med anknytning till Palestina/Israel presenteras och deras betydelse för svenskarnas religiositet och livsåskådning.

Hur har svenskens syn på sig själv som kristen formats och förändrats genom århundradena? Hur gick det till när vi bytte religion? Hur avgörande var den svenska bibelöversättningen 1526? Vem var Resare-Bengt? Vilket inflytande hade stormaktstidens predikan på nationsuppfattningen och demokratin? Vilka idéer inspirerade Karl XII:s Levant-expeditioner under tidigt 1700-tal? Vad fick Linnés lärjunge Fredric Hasselqvist med sig från det heliga platserna och vad påverkade honom att resa? Vad hade Fredrika Bremers rapporter från Jerusalem för effekt? På vilket sätt påverkades svenskarnas religiositet av Selma Lagerlöfs Jerusalem? Hur kommer det sig att så många av våra 1900-talsförfattare, ofta uttalade ateister, med värme använder sig av Bibelns bildspråk?

PROGRAM

Måndagen den 17 februari 2020

08:30 I korsfararnas spår med **Kurt Villads Jensen**, Damaskusporten, Heliga gravens kyrka, Klagomuren, S:t Annas kyrka

12:00 Lunch

Seminarium del 1

14:00 **Kurt Almqvist** hälsar välkomna

14:05 **PJ Anders Linder**, moderator

14:10 **Nathan Shachar**: Andliga grannländer – Sverige och Palestina

14:20 **Kurt Villads Jensen**: Svenskar i Heliga landet på medeltiden

14:35 **Roger Andersson**: Heliga Birgittas pilgrimsresa till det Heliga landet

14:50 **Lars Wollin**: Svenskarna och deras heliga skrift

15:05 Diskussion

15:20 Kaffepaus

15:35 **Håkan Wahlquist**: Bengt Bengtson Oxenstierna

Det tidiga 1600-talets svenske resenär som också nådde Jerusalem

15:50 **Nils Ekedahl**: Nordens Sion – det Heliga landet och Sverige som nation

16:05 **Åsa Karlsson**: ”Spåren efter Guds fötter” – Karoliner på resa i det Heliga landet

16:20 **Thord Heinonen Silverbark**: Den linneanska resan till det Heliga landet

16:35 Diskussion

16:50 Kaffepaus

17:05 **Carina Burman**: ”Jag, liten pilgrim på jorden.” Fredrika Bremers Palestinaresa

17:20 **Anna Nordlund**: Fiktion och verklighet i Selma Lagerlöfs Jerusalem

17:35 **Mia Gröndahl**: Hol Lars Larsson – Kameran gav bondpojken från Nås ett nytt liv i Palestina

17:50–18:05 Diskussion

18:30 Middag på Legacy Hotel

Tisdagen den 18 februari 2020

- 9:30 Besök till Födelsekyrkan i Betlehem
11:00 Återfärd till Jerusalem
12:00 Lunch

Seminarium dag 2

- 14:00 **PJ Anders Linder**, moderator
14:05 **Dan Korn**: Jerusalem – civilisationens bortglömda rot
14:20 **David Thurfjell**: Det Heliga landet för världens mest sekulariserade
14:35 **Jesper Svartvik**: Svenska teologiska institutets tillkomst och historia
14:50 Diskussion
15:05 Kaffepaus
15:20 **Karin Roxman**: Biskop von Schéele och svenska
Jerusalemsföreningen
15:35 **Axel Odelberg**: Upptäckare upptäcker Jerusalem
15:50 **Nathan Shachar**: Jerusalem, Fredrik Böök och sionismen i Sverige
16:05 **Arne Lapidus**: Sverige och det unga Israel
16:20 Diskussion
16:35 Paus
17:00 Studiebesök på American Colonys arkiv. Chfsarkivarie **Rachel
Lev** berättar om Chronicles of a Surrender; om turkarnas
kapitulation 1917.
17:30 Filmvisning: Drömmen om Jerusalem (52 min)
19:00 Drink och middag på American Colony Hotel

Kurt Almqvist

KURT ALMQVIST är VD för Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål sedan 1999. Han är grundare till *Axess Magasin* (2002) och *Axess Television* (2006) som är en del av stiftelsens program *Forum Axess*, vilket startades år 1999. Han är också redaktör för stiftelsens seminarier och böcker.

HELIGA BIRGITTAS PILGRIMSRESA TILL DET HELIGA LANDET

Roger Andersson

ROGER ANDERSSON är professor i nordiska språk vid Stockholms universitet. Han disputerade 1993 vid samma universitet på en avhandling om de fornsvenska postillorna och har därefter arbetet inom olika projekt om medeltidens predikan och religiösa litteratur. Han har också varit verksam som utgivare av medeltida urkunder vid Svenskt Diplomatarium (Riksarkivet) och är nu sedan ett antal år engagerad i en modern kritisk utgåva av den fornsvenska versionen av Heliga Birgittas uppenbarelser. Han undervisar och handleder på historiskt inriktade kurser på Institutionen för svenska och flerspråkighet och är också knuten till Centrum för medeltidsstudier vid Stockholms universitet.

Birgittas besök i det Heliga landet år 1372 är den längsta, bäst dokumenterade och den sista av hennes pilgrimsfärder. Kunskapen om resan bygger främst på uppgifter i Birgittas levnadsteckning och i den sjunde boken av hennes uppenbarelser. Resan ägde rum endast ett år före Birgittas död men redan på 1340-talet hade hon fått visioner om att hon skulle få besöka detta det viktigaste av medeltida pilgrims mål. Detta skedde bland annat under en ritt till Vadstena då hon greps av extas under vilken Kristus meddelade att hon skulle genomföra resan och besöka olika heliga platser. Denna vision ingår nu i femte boken av uppenbarelserna.

I mitt bidrag kommer jag mycket kortfattat att presentera ruten, de olika resmålen och de viktigaste händelserna under resan. Redan innan följet nådde hamnen i Jaffa på våren 1372 hade resan kantats av dramatiska händelser: besöket hos drottning Johanna av Neapel, hennes son Karls död, det politiska kaoset på Cypern. Väl framme besökte hon de heliga platserna inne i Jerusalem men också flera andra såsom platsen där Jesus döptes vid Jordanfloden, vidare bland annat Jeriko, Betania, Betlehem och Betfage, platsen där Jesus steg upp

på åsnan innan han red in i Jerusalem.

Birgittas upplevelser fick genomslag även på våra breddgrader främst genom ett par av de visioner hon mottog i det Heliga landet. Uppenbarelsen om Kristi födelse som hon mottog i Betlehem fick stort genomslag för hur födelsen kom att framställas i kyrkokonsten. Den dramatiska uppenbarelsen på Kalvarieberget i Jerusalem om Kristi lidande och död fick stor spridning i hemlandet och detta inte bara i handskrifter med uppenbarelserna utan även i andra fornsvenska genrer och predikningar.

I övrigt tycks inte Birgittas resa till det Heliga landet avsatt några tydliga spår i hemlandet. I den fornsvenska versionen av uppenbarelserna, den som var tänkt att spridas till allmänheten, har man till och med vid ett par tillfällen tagit bort uppgiften om att Kristus uppmanade Birgitta att genomföra pilgrimsfärden. Det kan vara en tillfällighet men mönstret går igen i andra sammanhang. Även om Birgitta som pilgrim är ett vanligt motiv i den medeltida kyrkokonsten, avbildas hon alltid på ett allmänt sätt, utan några direkta anspelningar på någon specifik pilgrimsresa. Hon gjorde ju flera.

Jerusalem intog dock en helt central plats i den senmedeltida spiritualiteten även utan direkta kopplingar till Birgitta. I detta avseende skiljer sig inte Sverige från andra delar av den västerländska kristenheten. Jerusalem var ju världens mitt. I en folkpredikan från omkring år 1400 av Störkar Tyrgilsson, som var kyrkoherde i Kuddby och senare en av prästbröderna i Vadstena, färdas själarna efter att ha lämnat kroppen först österut till Jerusalem, så till Salomos tempel, därefter till huset som Adam byggde och därifrån tillbaka till Oljeberget varifrån de stiger upp i luften.

”JAG, LITEN PILGRIM PÅ JORDEN.” FREDRIKA BREMERS PALESTINARESA

Carina Burman

CARINA BURMAN (f. 1960) är författare och docent i litteraturvetenskap. Hon disputerade vid Uppsala universitet 1988 på avhandlingen *Vältalaren Johan Henric Kellgren* och debuterade 1993 som skönlitterär författare med *Min salig bror Jean Hendrich*. Sedan dess har hon publicerat ytterligare sju romaner – ofta metalitterära – och ett stort antal fackböcker. Bland dessa märks fyra uppmärksammade biografier: *Bremer. En biografi* (2001), *K. J. En biografi över Klara Johanson* (2007), *Djävulspakten. Gösta Ekmans liv och konstnärskap* (2011) och *Bellman. Biografen* (2019). Hon har också givit ut ett antal vetenskapliga textutgåvor, däribland Bremers brev.

Carina Burman är bosatt i Uppsala. Hon är gift och har tre vuxna barn.

När Fredrika Bremer (1801–1865) i januari 1859 äntligen kom till Palestina var hon en van resenär. Tio år tidigare påbörjade hon sin tvååriga resa till Amerika, där hon mottogs som en celebritet. Hennes romaner var internationella bästsäljare, och Amerikaresan skildrade hon i *Hemmen i den nya världen* (1853–54). Knappt fem år efter hemkomsten från Amerika reste hon återigen utomlands – för en kort tid, var det tänkt, men resan kom att vara fem år och sträckte sig från Schweiz vidare till Italien, Palestina, Turkiet och Grekland. Nu sökte hon inte det nya, utan det gamla. Religionen är ett viktigt tema, även om resan också innebar ett sökande i människans kulturhistoria och hennes egna minnen.

Palestina var på många sätt resans höjdpunkt. I sin nya reseskildring, *Lifvet i gamla världen* (1860–62) berättar hon om landet, människorna och folken. Det palestinska landskapets karghet förvånade henne – hon hade väntat sig ett förlovat land. Bremer är en visuell författare – det är inte någon slump att hennes debutverk hette *Teckningar utur hvardagslifvet* – och hennes skildring är

full av pregnanta synintryck. Samtidigt är den full av humor och självironi, och ibland också av något, som erinrar om äventyrsberättelser. Bremer reste ensam – ett modigt drag av en kvinna – och under ritterna genom landet oroade hon sig ofta för rövarband. Samtidigt gav hennes kön henne möjlighet att komma in i harem och ge unika skildringar därifrån.

Bremer var troende kristen, och religionen var viktig både för hennes politiska och feministiska ställningstaganden. För henne stod kristendomen för jämlikhet. Däremot var hon inte bokstavstroende, och skildringen visar hennes förundran och även avsmak för sådana som var det.

Lifvet i gamla världen består av sex delar, uppdelade på tre volymer, som utkom lagom till julhandeln året 1860–62. Palestinaskildringen finns i andra volymen (i del III–IV) och omfattar nästan en femtedel av hela verket. Kritiken var positiv till och dröjde inte minst vid författarens förmåga som naturskildrare.

För Bremer skulle resan genom Palestina ge upphov till ännu en skrift. Efter sin hemkomst började hon intressera sig för det nygrundade lärarinne-seminariet, och därmed för barnlitteratur. Strax före hennes död 1865 utkom *Liten pilgrims resa i det heliga landet*, en liten barnbok på ett femtiotal sidor, där hon återanvänder sina minnen och till och med några episoder ur *Lifvet i gamla världen*. Samma färd blir alltså både en stort upplagd, personlig skildring för stora läsare och en liten didaktisk för de små.

NORDENS SION – DET HELIGA LANDET OCH SVERIGE SOM NATION

Nils Ekedahl

NILS EKEDAHL är teol.kand., docent i retorik och vicerektor vid Södertörns högskola. Han disputerade i Uppsala 1999 på avhandlingen *Det svenska Israel. Myt och retorik i Haquin Spegels predikokost* och har därefter forskat fr.a. om äldre svensk litteratur. Bland publikationerna kan nämnas studier i Georg Stiernhielms *Hercules* och Uppsalaprofessorn Johannes Schefferus läroböcker i skrivkonst, liksom redaktörskapet för *En dynasti blir till. Medier, myter och makt kring Karl XIV Johan och familjen Bernadotte* (Norstedts 2010), baserad på ett forskningsprojekt finansierat av Riksbankens Jubileumsfond. Under senare år har han medverkat i det norska forskningsprojektet *Tracing the Jerusalem Code. Christian Cultures in Scandinavia*.

En viktig nyckel till förståelsen av Sveriges och svenskarnas relation till det heliga landet är Jerusalems betydelse som religiös och politisk symbol i skapandet av en svensk nationell identitet. Under 1600-talet etablerades en religiös berättelse om det svenska riket som en parallell till det bibliska Israel och invånarna som efterföljare till Gamla testamentets gudsfolk. Identifikationen hade medeltida rötter, men fick under Gustav II Adolfs tid ställning som politisk myt och utvecklades under de följande decennierna till en nationell ideologi. Utmärkande för denna var att den inkluderade hela befolkningen, från kungen ned till bönder och torpare, liksom att den ställde krav på både tanke och handling: de svenska undersåtarna var skyldiga att tro och leva som goda lutheraner, annars hotades riket av Guds straff.

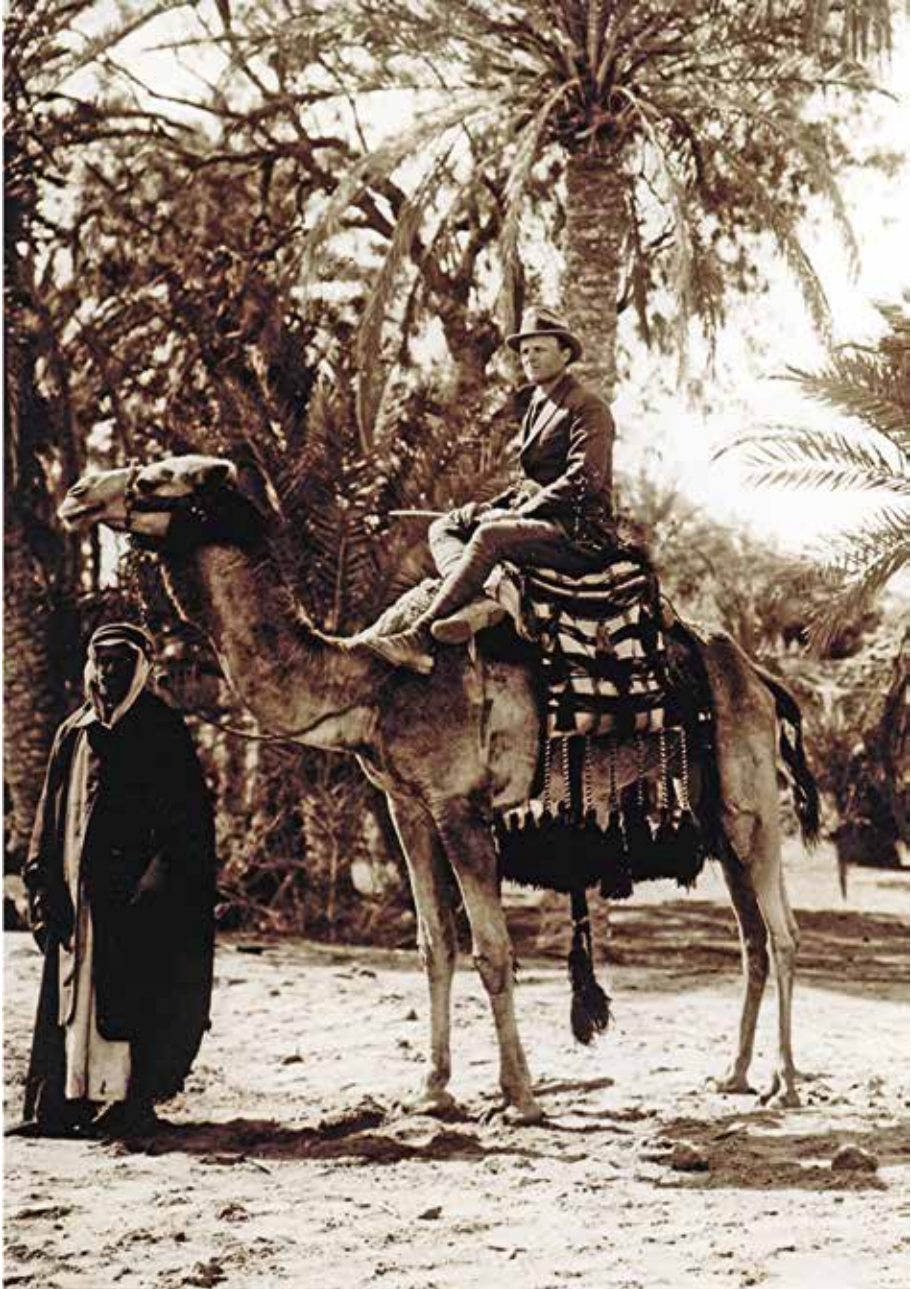
Att parallellen var vanlig i den religiösa förkunnelsen har varit känt sedan länge, men hur den fungerade som bas för skapandet av en nationell identitet har inte uppmärksamats. I historieforskningen har den förmoderna periodens nationsföreställningar vanligen kopplats samman med idéerna om

goterna som svenskarnas förfäder. Denna s.k. göticism odlades framför allt vid universiteten, och sitt mest kända exempel har den i Olof Rudbecks berömda bok *Atlant eller Manheim* (1679), där han drev tesen att Sverige var identiskt med det försvunna Atlantis. Den götiska mytologin understöddes ivrigt av de styrande, och från det kungliga kansliet satsades under 1600-talet stora resurser på att utveckla den som svensk nationsmyt.

Israelidentifikationen odlades inte programmatiskt på samma sätt, men i praktiken utgjorde den det viktigaste verktyget i skapandet av föreställningen om Sveriges invånare som en nationell gemenskap. Den var nära förbunden med rikets lutherska konfession, och undersåtarna mötte identifikationen varje söndag, i de predikningar som de var skyldiga att åhöra i sockenkyrkorna. Ett centralt instrument var de årliga böndagsplakat varmed de styrande dirigerade förkunnelsen, och genom statskyrkan spreds föreställningen om Sverige som det nya Israel systematiskt till befolkningen.

Sin höjdpunkt nådde identifikationen under perioden 1650–1750. Därefter försvagades den, men det råder inga tvivel om att den levde vidare, och fortfarande vid 1800-talets början var den ett självklart inslag i den statskyrkliga retoriken. Senare under seklet kom den att tas upp av väckelserörelserna och de nya frikyrkorna, som såg sig som det sanna gudsfolket och uppkallade sina kyrkobyggnader efter Salem, Betlehem och andra orter i det heliga landet. När de tog upp Israelidentifikationen var det med syftning på den egna friförsamlingen, vilket innebar att den nationella kopplingen försvagades. Som en reaktion på detta uppstod i början av 1900-talet den s.k. unglyrkorörelsen, som med historiska referenser försökte väcka liv i de gamla nationsföreställningarna och bedrev inrikes ”korståg” under parollen ”Sveriges folk – ett Guds folk”. Försöken fick ingen större framgång, men som källa till den folkkyrkoideologi som präglade stora delar av Svenska kyrkans liv under det senaste halvseklet fick identifikationen en politisk dimension som gjorde att den kunde aktualiseras också i sekulära sammanhang. Det är sannolikt förklaringen till att man ännu i det sena 1900-talets folkhemsretorik hittar indirekta referenser till Jerusalem som symbol.

Lewis Larsson på fotografiskt uppdrag i Egypten. Åren 1903-20 gjorde Lewis Larsson omfattande resor till alla delar av Palestina, Syrien, Libanon, Transjordanien och Egypten. Färdmedlet inskränkte sig ofta till häst, åsna, eller som här, kamel. (Bilderna är från boken *Drömmen om Jerusalem - Lewis Larsson och American Colony Photographers* av Mia Gröndahl)

HOL LARS LARSSON

– KAMERAN GAV BONDPOJKEN FRÅN NÅS ETT NYTT LIV I PALESTINA

Mia Gröndahl

MIA GRÖNDAHL, journalist, fotograf och författare, återvände till Sverige 2016 efter tjugo aktiva och innehållsrika år i Mellanöstern, baserad först i Jerusalem och därefter Kairo. Vid sidan av rapporteringen från det dagsaktuella läget i området, kom Mia Gröndahl tidigt att intressera sig för historien bakom The American Colony i Jerusalem. Det ledde till utställningar i Jerusalem och Stockholm, SVT-dokumentären Drömmen om Jerusalem krossade deras kärlek, och efter många års efterforskningar bokverket The Dream of Jerusalem - Lewis Larsson and The American Colony Photographers (utgiven även på svenska). Idag är Mia Gröndahl ansvarig för program- och utställningsverksamheten på Christinehof slott i Skåne.

Lewis Larsson, född Hol Lars Larsson, anlände till Jerusalem 1896. En välbärgad men barnlös farbror hade försökt övertala honom att stanna kvar i Nås och ta över gården. Men 15-åriga Lewis tackade nej. Han vågade inte låta modern, änkan Hol Brita, och de fyra systrarna ge sig iväg på egen hand till Jerusalem.

En färgstark medlem i den svensk-amerikanska Kolonin var Elijah Meyers, indisk jude. Elijah var fotograf och med hans hjälp tillverkade Lewis en egen kamera. Lewis blev snabbt en av Meyers assistenter, och redan våren 1898 skriver Lewis till farbrodern i Nås:

”Jag arbetar nästan varje dag med fotografi. I vår har vi gjort ett, två, och trehundra bilder varje dag. Vi fotograferar alla märkvärdiga platser här i landet, och säljer bilderna till en handelsbutik nere i stan. Vi har gjort omkring femtontusen bilder denna vinter”.

Kolonins fotoateljé tog ett stort språng framåt 1898. Kejsare Vilhelm II besökte Jerusalem på hösten under stor pompa och ståt. Kolonins fotografer arbetade dygnet runt för att ta fram bilder till hela världen, och det tyska kejsarbesöket ledde till en stor efterfrågan av både dokumentära och mer bibliskt färgade fotografier.

Kolonins fotogrupp blev känd som ”American Colony Photographers”. Ett tiotal unga fotografer och lärlingar, varav hälften var svenskar, arbetade i ateljén. Snart kom verksamheten att försörja hela Kolonin med sina 120 medlemmar. Kring 1910 blev Lewis Larsson gruppens chefsfotograf, och bland assistenterna fanns bröderna Erik och Lars Lind. Några år senare följde även den sju år yngre Eric Matson i Lewis fotspår.

Fotografierna såldes i Kolonins egen souvenirbutik vid Jaffaporten. Här kunde turisten välja bland allehanda bildminnen från det Heliga landet: Vykort, bilder för stereoskop och skioptikon, handkolorerade bilder, fotografier i album, eller infattade i vackert snidade ramar av olivträd.

Lewis Larsson reste på fotoexpeditioner till alla regioner av dåvarande Palestina, Syrien, Libanon, Jordanien och Egypten. I en paus mellan två resor gifte han sig med Edith, dotter till predikanten Olof Henrik Larsson. Bröllopsresan kombinerades med en dokumentation av ett beduinbröllop på andra sidan Jordanfloden.

Lewis utmärkte sig framför allt som landskapsfotograf. Han valde noga ut sitt motiv och kunde vänta i timmar på det rätta ljuset; han var en perfektionist som målade tavlor med kameran. Men Lewis fångade också skickligt Palestinas många ansikten: Rabbiner, jemenitiska judar, beduiner, palestinska kvinnor och bönder, präster och pilgrimer.

Bilderna köptes av National Geographic Magazine, bokförlag, utländska universitet, och resebyrån Cook’s Travels. Men även enskilda forskare och resenärer beställde bilder. Sven Hedins ”Till Jerusalem”, som utkom 1917, innehåller mer än 200 fotografier av Lewis Larsson.

Under första världskriget blev Lewis Larsson krigsfotograf. Som ensam fotograf fångade han det historiska ögonblicket när Jerusalem kapitulerade till de brittiska trupperna, den 9 december 1917.

1925 utnämndes Lewis Larsson till svensk honorärkonsul i Jerusalem. När Kolonin splittrades förlorade Lewis Larsson hela fotoarkivet till assistenten Eric Matson. Fram till sin död 1958 bodde Lewis i ett hus på Nablus road, bara ett

stenkast från Kolonin. Bondpojken från Nås som blev en av Mellanösterns främsta fotografer ligger begravd på Lutherska kyrkogården i Betlehem.

DEN LINNEANSKA RESAN TILL DET HELIGA LANDET

Thord Heinonen Silverbark

THORD HEINONEN SILVERBARK är docent i idéhistoria vid Stockholms universitet. Han disputerade 1999 på avhandlingen *Fysikens filosofi: diskussioner om Einstein, relativitetsteorin och kvantfysiken i Sverige 1910–1970*. Sedan dess har han skrivit böckerna *Doktor Hasselquists resa: Linnélärjungen i Mellersta östern 1749–1752* (2008) och *Darwinismens historia: idéer och diskussioner, 1859 till 2000-talet* (2010). Han har bland annat deltagit i det internationella forskningsprojektet *The Literary and Cultural Reception of Charles Darwin in Europe* och han skriver för närvarande en bok om rasismens historia. Under senare år har han varit studierektor för undervisningen på grund- och avancerad nivå i idéhistoria, Stockholms universitet.

Föredraget inleds med en presentation av resan, dess motiv och genomförande. Avsikten var att få vetenskaplig klarhet i den bibliska naturalhistorien. Linné skickade sin betrodde Hasselquist med ett av Levantinska kompaniets fartyg till Smyrna. Kompaniet ville att han skulle öppna vägarna för en svensk handel med Mellersta östern. Han skickades på diplomatiskt uppdrag till Egypten och först när detta kört fast kom han åt att besöka det heliga landet. Med utgångspunkt från Jerusalem gjorde han resor till Jordandalen, Betlehem och Galiléen.

Vad som är särskilt intressant i samband med besöket är begreppen vidskepelse och vetenskap. Hasselquist ansåg sig representera ”vetenskapen” och mötet med främmande religioner och kulturer blev därför ett annat än för den traditionelle pilgrimen. På sätt och vis var han en representant för den europeiska upplysningen, men han brottades samtidigt med en annan, äldre forskningstradition, som sökt fakta genom att enbart utgå från Skriften. Det nya med Hasselquists resa var att han på plats skulle undersöka vad det var texterna åsyftade.

”SPÅREN EFTER GUDS FÖTTER” – KAROLINER PÅ RESA I DET HELIGA LANDET

Åsa Karlsson

ÅSA KARLSSON är historiker och huvudredaktör för Svenskt biografiskt lexikon. Hon disputerade 1994 på en avhandling om Karl XII:s tid i Osmanska riket och särskilt om de reformer han då genomförde (*Den jämlike undersåten, Karl XII:s förmögenhetsbeskattning 1713*, 1994). Karlsson ingick i projektet som studerade familjen Celsings konstsamling på Biby och medverkade i *Minnet av Konstantinopel. Den osmansk-turkiska 1700-talssamlingen på Biby* (2003) och *Biby. Ett fideikommiss berättar* (2014). Hon deltog i projektet ”När Sverige styrdes från Osmanska riket” som resulterade i *Karl XII och svenskarna i Osmanska riket* (2015) och *When Sweden was ruled from the Ottoman Empire* (2016).

Under 1710-talet besöktes det Heliga landet av sammanlagt sex svenskar som reste på Karl XII:s uppdrag. Kungen befann sig då i Osmanska riket under fem år – år som präglades av försök att få militärt stöd av sultanen. Svenskarna utvecklade diplomatiska förbindelser med Höga Porten som blev bestående under 1700-talet, men även ett långvarigt intresse för handelsförbindelser väcktes. Studiet av Orientens språk och kultur ökade också under de här åren: manuskript samlades in, flera svenskar lärde sig Osmanska rikets språk, särskilt turkiska, och så kallade Orientexpeditioner sändes ut.

Det fanns bland karolinerna ett intresse för de olika språken och kulturerna i Osmanska riket. Redan under 1600-talet kunde man studera orientaliska språk vid Uppsala universitet och det var framför allt Bibelns språk som stod i centrum: hebreiska – Gamla testamentets språk – men även syriska, kaldeiska (bibelarameiska) och arabiska. De orientaliska språkens starka ställning vid

universiteten i Sverige hängde samman med reformationen och den lutherska ortodoxin. Man ansåg att det var viktigt att Guds ord var sant in i minsta bokstav vilket ledde till ett ökat studium av hebreiska och andra österländska språk, men även till studier av judisk historia och kultur.

Intresset för Bibeln handlade inte bara om språk utan också om topografi, om det geografiska område som Bibelns berättelser utspelas i. 1703 utgavs Karl XII:s bibel som bland annat innehöll en karta över Jerusalem. När det under 1710-talets exil fanns en möjlighet att också se de bibliska platserna finansierade kungen tre resor som alla hade de bibliska länderna som resmål.

Den första expeditionen bestod av tre officerare som deltagit i det ryska fälttåget med kungen: Cornelius Loos, Hans Gyllenskiöpp och Conrad Sparre. De skulle samla kulturhistoriskt intressant material, göra uppmätningar och ritningar av monument från såväl biblisk som antik tid. Man kan fråga sig varför just dessa tre sändes iväg. En viktig förklaring var att de var duktiga tecknare, vilket de lärt sig under officersutbildningen.

Den andra orientexpeditionen bestod av legationspredikanten Michael Eneman som 1711 gav sig i väg tillsammans med sekreteraren i Kommerkollegium, Johan Silfvercrantz. Till skillnad från de tre officerarna hade Eneman studerat orientaliska språk i Uppsala och var mycket ivrig att få besöka de bibliska länderna. Huvudintresset var även denna gång de bibliska monumenten och platserna, men även möjliga handelsförbindelser intresserade resenärerna, särskilt Silfvercrantz.

Den tredje orientexpeditionen under karolinsk tid genomfördes av prästen Henric Benzelius. År 1714 anlände han till Konstantinopel där han studerade turkiska och arabiska under ett år innan han reste vidare. De bibliska länderna var viktiga resmål för Benzelius, som även samlade manuskript vilka överlämnades till Uppsala universitet.

Dessa tre karolinska expeditioner betydde mycket för orientintresset i Sverige, men inte så mycket som de hade kunnat betyda. Både Eneman och Silfvercrantz avled unga. Eneman hann efter hemkomsten utses till professor i orientaliska språk vid Uppsala universitet, men avled bara några dagar efter professorsinstallationen. Henrik Benzelius fick aldrig någon tid att bearbeta sitt insamlade material och det var främst som professor i orientaliska språk han kunde förmedla sina kunskaper om det Heliga landet.

JERUSALEM

– CIVILISATIONENS BORTGLÖMDA ROT

Dan Korn

DAN KORN, född 1962 i Göteborg, är folklivsforskare, författare och rabbin. Hans tjugo böcker omfattar skilda ämnen, från isländska sagor om Sverige till Kejneaffären, från reportage i text och foto om människor som ännu fram till vår tid levde mycket ålderdomligt till debattinlägg i dagsaktuella samhällsfrågor. Hans senaste bok är ”Som om Gud fanns – det sekulära samhällets religiösa rötter”.

Den västerländska civilisationen sägs ofta vila på tre pelare; Jerusalem, Aten och Rom. I så gott som alla historiska redogörelser för mänskliga rättigheter, demokrati och sekulärt samhälle brukar man utgå från Aten och Rom, men glömma Jerusalem. Från de grekiska stadsstaternas demokrati söker man sig fram till nutiden. Men om man vänder på ordningen och börjar i vår tid och söker rötterna bakåt hamnar man inte vare sig i Aten eller Rom, utan i Jerusalem. Det var med bibelord Thomas Paine övertygade de revolutionära amerikanerna om vikten av demokrati. Det var Bibeln som låg till grund för John Lockes argumentation för sekularitet, tolerans och mänskliga rättigheter. Calvinismens påverkan för individens frigörelse ur kollektivet och för upplysningens idéer är betydande och Jean Calvin hämtade sina idéer från Jerusalem.

SVERIGE OCH DET UNGA ISRAEL

Arne Lapidus

ARNE LAPIDUS, frilansjournalist bosatt i Tel Aviv sedan 40 år, rapporterar från Israel och Mellanöstern för Expressen och andra svenska tidningar.

En lång rad svenskar påverkade Israels historia före statens tillkomst och under dess första decennier, de flesta i olika FN-sammanhang. Justitierådet Emil Sandström var ordförande i den speciella FN-kommission för Palestina vars rapport lade grunden för FN:s delningsplan 1947. Den svenske domaren har därmed en hedersplats i Israels panteon av icke-judar som aktivt bidrog till att upprätta den judiska staten.

Sedan blev det bistrare tider. FN-medlaren Folke Bernadotte försökte mäkla fred under det första israelisk-arabiska kriget 1948. Han ansågs allmänt i Israel vara avogt inställd till landet, det förekom demonstrationer under parollen ”Stockholm är ditt, Jerusalem är vårt” – och han mördades 1948 i Jerusalem av en judisk extremistgrupp.

Också senare svenska FN-koryfärer som Dag Hammarskjöld och Gunnar Jarring uppfattades av israelerna som kyligt inställda medlare som ville pressa fram eftergifter av Israel.

Mordet på Bernadotte gav de svensk-israeliska förbindelserna en frostig start, men det gick snabbt över och relationerna blev varma och hjärtliga. 1950- och 1960-talen var en guldålder; fackföreningsrörelsen, Kooperationen, frikyrkorna – alla välkomnade entusiastiskt den pånyttfödda judiska staten. Redan 1951 kunde den nybildade Svenska Israelhjälpen med brett politiskt, fackligt och kyrkligt stöd samla in mer än en miljon kronor till Israel.

De politiska partierna och allmänheten hyllade den enda demokratin i Mellanöstern som dessutom var kringrand av fiender. Och israelerna beundrade storögt den svenska välfärdsstaten.

En rad svenska reseböcker om Israel publicerades och DN:s inflytelserike chefredaktör Herbert Tingsten gav 1957 ut sin uppmärksammade bok ”Det

hatade Israel”.

Samma långa smekmånad pågick mellan Israel och övriga västvärlden. Men den svensk-israeliska vänskapen förstärktes av att de två små länderna präglades av sina under många år statsbärande socialdemokratiska partier. I årtal dominerade betongsossar de båda länderna. Sverige fick sitt första regimskifte i modern tid 1976, Israel ett år senare.

Vänskapen kulminerade 1962 när de båda statsministrarna Tage Erlander och David Ben-Gurion besökte varandras länder. Den klassiska badbilden på Erlander guppande som en kork i Döda havet är lika typisk för den epoken som bilderna på Olof Palmes famntag med den palestinske ledaren Yassir Arafat är för senare tider. Detta efter sexdagarskriget 1967 när relationerna svalnat betydligt sedan Sverige och övriga världen ”upptäckt” palestinierna, det andra folket i landet.

Pj Anders Linder

PJ ANDERS LINDER, född 1962, är vd och chefredaktör i Axess. Han har tidigare varit politisk chefredaktör i *Svenska Dagbladet* (2004–2013), kommunikationsdirektör i SAF och Svenskt Näringsliv och VD för tankesmedjan Timbro åren 1996–2000. Han har varit redaktör för och medförfattat en lång rad böcker och bland den egna bokproduktionen finns titlar som *Demokratins små plattformar* (Timbro, 1987) och *Ja. Monarkins bästa tid är nu* (Bonniers, 2010). Senast publicerades han med *Skrivet* (Engelsbergs akademi, 2017) som är en presentation av hans egen väg som skribent.

Bild av den svensk-amerikanska Kolonin från ca 1910. Lewis Larsson står längst bak, nästan i mitten, som tredje mannen från höger. Vid den här tiden har Lewis nått positionen som chefsfotograf för American Colony Photographers. (Bilderna är från boken *Drömmen om Jerusalem - Lewis Larsson och American Colony Photographers* av Mia Gröndahl)

FIKTION OCH VERKLIGHET I SELMA LAGERLÖFS JERUSALEM

Anna Nordlund

ANNA NORDLUND är docent i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet och lektor i didaktik vid institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier. Hon har även en bakgrund som kulturjournalist och disputerade 2005 på avhandlingen *Selma Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien*. Därefter har hon bland annat arbetat med litteraturdidaktik och vetenskaplig utgivning av Selma Lagerlöfs verk på Litteraturbanken.se, skrivit om Lagerlöfs betydelse för den svenska stumfilmen och producerat läromedel i litteraturvetenskap. Hennes senaste bok om Selma Lagerlöf är den rikt illustrerade biografen *Selma Lagerlöf Sveriges modernaste kvinna* (2018).

Romanen *Jerusalem* utkom 1901 och 1902 och blev Selma Lagerlöfs internationella genombrott och det verk som särskilt lyftes fram i motiveringarna till att hon som första svensk och första kvinna fick Nobelpriset i litteratur 1909. Romanen bygger på en verklig händelse om en krets bönder, som kommer med i en religiös sekt och utvandrar till Jerusalem och Selma Lagerlöfs egna utforskningar på plats i byn Nås i Dalarna och i Jerusalem. Utvandringen från Nås till Jerusalem år 1896 var omskriven och uppslaget till romanen fick Selma Lagerlöf från en tidningsnotis.

Selma Lagerlöf reste till Egypten och Palestina tillsammans med väninnan Sophie Elkan och det huvudsakliga syftet med resan var för båda att i dessa kosmopolitiska huvudstäder i Orienten finna stoff till nya romaner. Sophie Elkan planerade en roman om ett kärleksförhållande mellan en egyptier och en svenska med skildringar av kulturernas olika kvinnosyn som bärande idé. Resultatet blev *Drömmen om Österlandet* (1901) och det är en i många stycken aktuell feministisk roman om manlig dubbelmoral. *Drömmen om Österlandet* berörs kort i föredraget, men till skillnad från Selma Lagerlöfs roman *Jerusalem*

har den förpassats till litteraturhistoriens glömska.

Jerusalem (1901, 1902, 1909) blev Selma Lagerlöfs stora samtidsberättelse kring fallna auktoriteter och människor, som måste lära sig lyssna på sina samveten för att inte förvillas. Den har inslag av ren dokumentär i miljöstudier och yttre händelseförlopp, som bygger på brev Lagerlöf fick låna, intervjuer och hennes egna intryck av de kvarvarande i Nås och kolonisterna i Jerusalem. Jerusalem blev också den svenska litteraturens första stora skildring av hur modernitetens villkor tränger in i landsbygden och börjar förändra landsbygdsbefolkningens liv. I *Jerusalem* ifrågasätts de urmodiga auktoriteterna i det svenska bondesamhället - Gud, prästen och storbonden. Utvandringen till Jerusalem kommer i romanen att handla om en inre resa och tematiserar tre förutsättningar för ett gott liv i den moderna tiden. Den första är jämställdhet mellan könen. Den patriarkala ordningen måste brytas och kvinnokroppen måste få ett egenvärde, inte bara vara en ekonomisk transaktion mellan män och behållare för mäns sexualitet och barnalstring. Den andra är vördnad för det allmänna gemensamma - jorden och skogen - som en resurs att förvaltas gemensamt genom samarbete. Den tredje är en gemensam värdegrund byggd på tolerans för olikheter i kombination med respekt för människans okränkbara värde och det egna samvetets röst.

UPPTÄCKARE UPPTÄCKER JERUSALEM

Axel Odelberg

AXEL ODELBERG är författare och har skrivit flera böcker och artiklar om forskningsresanden Sven Hedin.

Under brinnande krig, i februari 1916 gav sig upptäckaren Sven Hedin av på en turistresa till Mellanöstern. Hans skulle bli borta några veckor men veckorna blev till ett halvår. Den 31 juli 1916 kom han till Jerusalem med hälsningar från akademikollegan Selma Lagerlöf till dalabönderna på American Colony. En av dem, Lewis Larson blev han ciceron under tiden i den heliga staden. Resan resulterade i två digra böcker. Den ena, med den kärnfulla titeln Jerusalem ägnades helt besöket där.

BISKOP VON SCHÉELE OCH SVENSKA JERUSALEMSFÖRENINGEN

Karin Roxman

KARIN BOSCH ROXMAN född 1942 i Stockholm. Efter pol.mag. examen vid Stockholms universitet 1967 arbetade hon en tid på Stockholms stads sjukvårdsförvaltning för att från 1968 till 1973 vara anställd vid statens Pris- och kartellnämnd. Sistnämnda år fick hon tjänst som departementssekreterare på Handelsdepartement, var tjänstledig under åren 1975–1977 för biståndsarbete i Tanzania, och blev 1982 anställd av UD. Fram till sin pensionering 2009 har hon arbetat såväl i Stockholm som vid ambassaderna i Mozambique, Lesotho, Jordanien, Irak och Pakistan samt generalkonsulatet i Jerusalem. Under 1999–2001 var hon politisk rådgivare till EU:s särskilde sändebud i Mellanöstern.

Utan biskop von Schéeles resa till Jerusalem 1898 hade det inte blivit något svenskt missionsarbete i Palestina. Det var han som tog initiativet till bildandet av en svensk Jerusalemsföreningen och som övertalade kung Oscar II att även Sverige – i det här fallet Svenska kyrkan – måste göra något för att lindra den stora nöden hos landets befolkning. Som förebild hade han Tysklands många välgörenhetsinrättningar. Missionsverksamhet låg i tiden.

Jerusalemsföreningen bildades 1900 med syftet att ”åt Kristus vinna det heliga landets befolkning”. Det skulle ske genom undervisning och sjukvård. Man vände sig till alla oberoende av religionstillhörighet men i realiteten kom det att bli till araberna (ortodoxa, muslimer) då judarna fick hjälp av sina egna organisationer och inte heller var intresserade. Något omvändelsearbete var det aldrig tal om.

Mest framgångsrikt blev skolarbetet. Det fick sin början redan i januari 1903 med en liten småbarnsskola inne i den gamla staden men det dröjde till efter den brittiska erövringen av landet i december 1917 innan det tog fart. Det lyckosamma var att föreningen i Signe Ekblad hade funnit en ovanligt begåvad

och engagerad lärarinna. Vid Israels tillkomst i maj 1948 hade hundratals arabiska barn mest flickor lärt sig läsa, räkna och skriva i den svenska skolan. Än idag finns det äldre araber som med glädje minns skolan. Föreningen har sedan 1953 sin skolverksamhet förlagd till Betlehem.

Sjukvårdsarbetet inleddes 1904 då missionsläkaren Gustaf Ribbing öppnade en poliklinik och ett litet sjukhem i Betlehem där de flesta invånare var kristna araber. Behovet av sjukvård visade sig vara stort och det dröjde inte länge förrän han vädjade till föreningen om att man måste bygga ett eget sjukhus. Arbetet inleddes 1912 men avstannade under första världskriget för att komma igång igen när britterna hade regeringsmakten. Men föreningen hade ont om pengar och svårt hitta missionsläkare, sedan tillstötte andra komplikationer och till slut tvingades man hyra ut sjukhuset till britterna.

Har Jerusalemsföreningens missionsarbete varit framgångsrikt? Inte om det gäller att räkna konvertiter men det var inte heller syftet. När det gäller välgörenhetsarbetet är svaret utan tvekan ja. Sverige är av de länder som bidragit till att arabiska barn särskilt flickor fått möjlighet gå i skola. Sjukvården var också en framgångssaga inledningsvis före första världskriget. Sverige blev bland araber (ortodoxa och muslimer) känt som ett kristet land som hjälpte fattiga och sjuka.

Har Jerusalemsföreningen med sin verksamhet stärkt banden mellan Sverige och Palestina? Ja, i alla fall när det gäller relationen med palestinska araber och kristna svenskar. Men knappast i ett större svenskt sammanhang. Föreningen är relativt okänd för de flesta svenskar, medlemsantalet har aldrig varit särdeles stort. Men under de år när Signe Ekblad förestod skolan stärktes banden, hon blev en känd person i Sverige, talade i radion och skrev berättelser i tidningarna om hur det var att bo och arbeta i Jerusalem. Skolan blev den svenska nationalsymbol som hon hade önskat, mer än det svenska konsulatet. Alla som reste till Jerusalem besökte skolan. Däremot har föreningens arbete inte stärkt banden med det judiska samhället eller Israel.

JERUSALEM, FREDRIK BÖÖK OCH SIONISMEN I SVERIGE

Nathan Shachar

NATHAN SHACHAR har sedan 1970-talet arbetat som utrikesreporter i Mellanöstern, Turkiet och den spansktalande världen. Han skriver regelbundet i tidskriften *Axess* och i *Dagens Nyheter*

Våren 1925 for Fredrik Böök (1882–1960) till Jerusalem för att delta i det Hebreiska Universitetets högtidliga öppnande. Böök stod då på höjden av sin skaparkraft och sitt inflytande. Han var den mest fruktade litteraturkritikern, och samtidigt en av de ledande utrikespolitiska kommentatorerna, vars populära reseböcker ofta var ideologiska debattinlägg. Bööks geopolitiska engagemang drevs av några djupt kända övertygelser, först och främst misstron mot Ryssland och synen på dess expansionism som en fara, inte bara för Sverige utan för Europa. Ett annat, besläktat, ledmotiv hos Böök var indignationen över Versailles- och Trianon-frederna, som han dels menade var orättfärdiga, dels sådde frön till nya konflikter. På bägge punkter låg det mycket i Bööks bedömning, men både ifråga om Ryssland och Tyskland ledde hans engagemang honom på moraliska villovägar.

Ytterligare en viktig beståndsdel i Bööks världsåskådning var judefrågan, som den då kallades. Under sin resa i Polen under första världskriget hade han imponerats av den tyska arméns humana behandling av de polska judarna, och han hade sett med egna ögon det som få svenskar begrep: att judarna inte var något rikt, utan ett utfattigt folk. Hans artikelserie i *Svenska Dagbladet* om resan till Jerusalem var den första ingående presentationen av sionismen och nybyggarprojektet i Palestina för en bredare svensk allmänhet.

Bööks bok, *Resa till Jerusalem våren 1925*, är en av hans bästa. Men välviljan i skildringen av den judiska nationalismen väckte indignation i Sverige, både bland judar och antisemiter, och striden om detta kostade av allt att döma Böök chefredaktörskapet för *Svenska Dagbladet*, som ansetts vikt för honom.

Böoks sympatier för judar och tyskar gick i längden inte att jämka. Böök kritiserade nazisternas antisemitism, men han höll fast vid Tysklands sak fram till nazismens kollaps, och miste därmed det inflytande och den aktning som varit hans i decennier. ”Tyskarnas förbrytelser mot judarna blev mitt livs tragedi”, sade han på gamla dar till en vän.

SVENSKA TEOLOGISKA INSTITUTETS TILLKOMST OCH HISTORIA

Jesper Svartvik

JESPER SVARTVIK, efter religionsvetenskapliga studier i Lund och Jerusalem disputerade Jesper Svartvik 2000 i bibelvetenskap, blev docent 2002, och var 2009–2018 den förste innehavaren av Krister Stendahls professur i religionsteologi vid Lunds universitet och Svenska teologiska institutet i Jerusalem. Den 15 februari 2019 tillträdde han en tjänst som stiftsteolog i Karlstads stift, med uppgift att föreläsa och hålla fortbildningar inom ämnena bibelvetenskap och religionsmöten. Mellan 2005 och 2009 var han ordförande i Svenska kommittén mot antisemitism. Svartvik är sedan 1991 präst i Svenska kyrkan. Han är sedan 2002 ledamot av Kyrkomötets läronämnd, och sedan 2014 dess vice ordförande.

Sedan 1951 har Svenska teologiska institutet funnits i den kulturmärkta byggnaden *Beit Tavor* (hebr. ”Tabors hus”) i Jerusalem. Detta legendariska hus, uppfört 1882 av arkitekten och arkeologen Conrad Schick (1822–1901), utsågs en gång i en omröstning till Jerusalems vackraste byggnad. Efter Schicks död användes byggnaden för den ottomanska administrationen, var därefter under en tid en skola, och sedan 1951 är det alltså ett teologiskt studieinstitut. Under de senaste sjuttio år har ägarskapet – och därmed även dess teologiska och politiska fokus för kurser, seminarier och föreläsningar – skiftat: ursprungligen drevs det av *Svenska Israelsmissionen*, därefter av *Riksorganisationen Kyrka och Judendom* och sedan 1976 av *Svenska kyrkan*. I sitt föredrag tecknar Jesper Svartvik konturerna av denna utveckling: Vilka var de främsta tillskyndarna för institutet? Varför ville de satsa på Jerusalem 1951? Vad hade de för mål och avsikt? Vilka personer har betytt mest för institutet?

DET HELIGA LANDET FÖR VÄRLDENS MEST SEKULARISERADE

David Thurfjell

DAVID THURFJELL disputerade 2003 i religionshistoria vid Uppsala universitet på en avhandling om iransk shiitisk islamism. I sin forskning har han ägnat sig åt dels åt intervju- och enkätstudier, dels åt historisk och etnografisk forskning. Det primära intresseområdet var länge religiös väckelse bland muslimska och kristna minoritetsgrupper. På senare tid har dock fokus flyttats till den sekulariserade skandinaviska majoritetskulturen och den tvehågsna relation till det egna lutherska kulturarvet som kan skönjas inom denna. Thurfjell utkom 2015 med boken *Det gudlösa folket: de postkristna svenskarna och religionen*.

I det här föredraget diskuteras den svenska majoritetskulturens religionshistoria under 1900-talet. Under detta sekel gav det gamla Sverige vika för framväxten av en modern industrination. Det Sverige som präglats av agrar självhushållarkultur, hustavlans samhällsordning och statskyrkolutherdomen vittrade bort och fram trädde en urban, industrialiserad, professionaliserad och modern nation. En viktig del av denna samhällsförvandling var sekulariseringen, alltså den gradvisa marginaliseringen av kristendom i samhällsbygget och kulturen. I strikt juridisk bemärkelse var denna sekularisering otvetydig. Sedan mitten av 1800-talet bidrog reform efter reform till att kyrka och stat konsekvent och stegvis skiljdes från varandra. Upplösandet av statskyrkosystemet år 2000 innebar en sorts slutpunkt på denna process.

I fråga om kulturell sekularisering – alltså marginaliseringen av kristendom i människors liv och tankevärldar – utgör Sveriges moderna historia inte ett lika självklart exempel. Skillnaderna mellan förr och nu är här inte lika stora som den allmänna uppfattningen ger vid handen. Förvisso minskade svenskarnas bönevanor, gudstro och kyrksamhet under 1900-talet, men i tillägg till detta måste man, för att förstå den kulturella sekulariseringsprocessen, lägga den

officiella *berättelse* om Sverige som odlades i det offentliga samtalet och av det politiska etablissemanget under samma tid. I den självbild som framhävdes i denna berättelse spelade förnuft, jämlikhet och modernitet en central roll. Eftersom dessa 1900-talsdygder kontrasterades mot de kyrkliga hierarkier, föreställningar och traditioner som präglade det förmoderna Sverige, skapades en ambivalent självbild hos många svenskar i fråga om sin religiösa identitet. Trots att många kontaktpunkter med det förflutna fanns kvar blev den officiella bilden av Sverige att länken till gångna tiders kristendom var avklippt. För stora delar av den svenska majoritetskulturen kom det kristna kulturarvet därmed att bli något som omgärdas av identitetsförvirring, tveågsna känslor, ambivalenta avståndstaganden och ordlöshet.

Presentationen avslutas med en reflektion om hur majoritetssvenskarnas relation till ”det heliga landet” påverkades av denna utveckling. För allmogen i det förindustriella Sverige hade det bibliska landskapet utgjort en mytisk geografi och en kulturell fokuspunkt. Det var ju kring detta land – Betlehem, Jerusalem och Genesarets sjö – som universum och de egna livet kretsade enligt den evangeliska statskristendomen. I det moderna och allt mer sekulariserade Sverige som växte fram under 1900-talet fanns inte mycket plats för något sådan mytisk idé om det heliga landet. En kulturell, ideologisk och politisk fixering vid samma geografiska område har dock kvarstått och det kan spekuleras huruvida detta bör betraktas som ett arv av den roll det heliga landet haft i Sveriges religionshistoria.

SVENSKAR I HELIGA LANDET PÅ MEDELTIDEN

Kurt Villads Jensen

KURT VILLADS JENSEN född 1957, professor i medeltidshistoria vid Stockholms universitet och föreståndare för centrum för medeltidsstudier. Doktorerade 1992 på en avhandling om kristna uppfattningar om islam under medeltiden, och blev dr.phil. 2011 på en avhandling som jämför Danmark och Portugal ca. 1000–1250 som två korstågsnationer. Utbildad i historia och latin och har dessutom studerat turkiska, klassisk grekiska och några andra språk. Forskningsintressen är medeltiden; korståg, kulturmöten, kyrkohistoria och militärhistoria, och även medeltida stäppnomader.

Förbindelserna var täta mellan Skandinavien, det Byzantiska riket och Jerusalem redan under vikingatiden. Detta är väl belagt i både runstenar och grekiska källor. Från och med korstågen 1100 växte intresset för det jordiska Jerusalem. Källorna är få, men svenskar deltog i flera av de stora, internationella korstågen, och en svensk kung befann sig på korståget ca. 1200 – dock dog han.

Internationella korstågsinstitutioner kom till Sverige och säkrade en regelbunden, direkt förbindelse till Jerusalem. Den viktigaste var johanniterna, som i slutet av 1100-talet hade sitt högkvarter i Eskilstuna. De predikade korståg och samlade in pengar till stöd för Jerusalem – både generellt och specifikt till den Heliga gravens kyrka. Många av dem hade rest fram och tillbaka mellan Sverige och det Heliga landet ett flertal gånger.

Staden Jerusalem erövrades av Saladin 1187, och det kristna kungadömet Jerusalem förlorades till slut till egyptiska mamluker 1291. Drömmen om att återta Jerusalem levde vidare och ledde till många planer och försök till allianser mellan svenska och andra kristna härskare. Det ledde i sin tur till att Ryssland, märkligt nog, började anses som inte riktigt kristet, så att svenskarna

därför kunde föra krig mot dem som ett första steg på vägen mot Jerusalem.

Svenska pilgrimer besökte Jerusalem och bad på de heliga platserna, såväl under kristet som muslimskt styre. De flesta har inte lämnat många spår efter sig i skriftliga källor, men pilgrimsmärken och souvenirer från Jerusalem dyker då och då upp i arkeologiska utgrävningar. Ett undantag är den heliga Birgitta av Vadstena, som sent i livet besökte Jerusalem och beskrev staden utförligt.

Intresset för Jerusalem ledde också till en import av föremål och från den heliga staden – först och främst relikier, men även liturgi och arkitektur.

BENGT BENGTSON OXENSTIERNA DET TIDIGA 1600-TALETS SVENSKA RESENÄR SOM OCKSÅ NÅDDE JERUSALEM

Håkan Wahlquist

HÅKAN WAHLQUIST är antropolog med forskningsbakgrund från Nepal och Himalayaområdet 1989–2013 Intendent för Asiensamlingarna vid Etnografiska Museet i Stockholm, med utvidgad forskningsverksamhet över Central- och Ostasien. Samtidigt och alltjämt Föreståndare för Sven Hedins Stiftelse vid Kungliga Vetenskapsakademien. Senaste arbete handlar om sidenvägsbegreppets ursprung och historia.

Axel Oxenstierna (1583–1654) känner de flesta i vårt land till, Rikskanslern och den i svensk historia mest betydelsefulla representanten för en av de äldsta svenska adelsätterna. Axel Oxenstiernas kusin, Bengt Bengtson Oxenstierna (1591–1643), är mindre känd, för de allra flesta sannolikt okänd, och torde i svensk historieskrivning mest framträda under det 30-åriga krigets senare del som sändebud/ambassadör och under ett år 1632-1633 som Guvernör över det av svenskarna intagna Augsburg. Han sluter sitt liv som generalguvernör i Dorpat (Tartu) över Östersjöprovinserna Lifland och Ingermanland. Sålunda en karriär förväntad av en adelsman, vilka utbildades till och emotsågs att axla höga poster inom den civila administrationen, armén eller flottan. Utbildningen skedde helst utomlands, Sverige hade ännu inte mycket att erbjuda. I Bengt Bengtsons Oxenstiernas fall skickades han, liksom många av hans jämlikar, till Akademien i Rostock. Efter korta perioder av studier, också till Jena och Wittenberg, inleder han dock en levnadsbana, som skall bli unik för en svensk yngling i det tidiga 1600-talet. Han reser vida omkring i Europa, tar åtminstone en märklig tjänst hos Storhertigen av Florens och sträcker till slut sina resor mot Främre Orienten. Han besöker Konstantinopel, Aleppo och når på en av sina resor Palestina

och Jerusalem. På en annan tar han sig ända till Shah Abbas II berömda hov i Isfahan och besöker Egypten på hemvägen.

Att vi överhuvudtaget i dag känner till honom, och då känd som ”Resare-Bengt” eller kort och gott ”Herr Bengt”, beror på att Sven Hedin, som ledamot av Svenska Akademin på våren 1917 får i uppgift att skriva hans ”minnesteckning”, att ges ut av akademien. Det var i sanning ingen enkel uppgift då källorna för att spåra hans resor och tidiga levnadsöden visade sig mycket få och sannerligen inte omfattande. Sven Hedin tar det hela på det sätt han alltid gör; på yttersta allvar. ”Resare-Bengt” ligger honom uppenbart nära om hjärtat då deras resor så ofta överensstämmer med varandras. Det finns också många andra beröringspunkter mellan dem. Genom enträgen efterforskning lyckas spåra fler källor än de redan kända, och förmår till slut pussla ihop Resare-Bengts färder till och upplevelser av alla de platser han besökte. Om det sista kunde han dock inte finna något i de direkt berörda källorna. Där tar Hedin till konstgreppet att utnyttja en omfattande läsning av vad andra samtida reseskildringar har att meddela om de platser Resare-Bengt sett. På det viset kan Hedin rikt contextualisera vad som måste ha mött honom på platser som Jerusalem. Dit når han år 1613, 22 år gammal. Det är i sig en pilgrimsresa han är ute på och Hedin föreställer sig att Resare-Bengt måste ha mött en stad som andra mer eller mindre samtida pilgrimer i ofta i inte alltför sköna ordalag skildrat för oss.

SVENSKARNA OCH DERAS HELIGA SKRIFT

Lars Wollin

LARS WOLLIN, prof. em. i nordiska språk/svenska, verksam vid Lunds, Göteborgs och Uppsala universitet samt vid Åbo Akademi. Bosatt i Uppsala. Wollins forskning har främst rört sig inom nordisk filologi och svensk språkhistoria, med tyngdpunkt i översättningens teori och utveckling i epoker och genrer, från medeltid till nutid. Ett centralt tema är latinets roll i svenskans mognad som litteratur- och standardspråk. (Doktorsavhandlingen 1981 ägnades latinöversättningen i det medeltida vadstenaklostret.) En monografi om reformatorernas bibelöversättningar i Sverige och Danmark, under titeln *Det humanistiska bibelverket*, planeras utkomma under året.

Från högmedeltid till nutid har Bibelns böcker skrivits på svenska, och alltid skrivits på nytt igen. Bibelöversättning tillhör en nationalspråklig global tradition, mer än dubbelt så gammal som vårt eget skriftspråk. Ingen annan texttyp eller genre i vår litteratur kan uppvisa samma obrutna kontinuitet, inom en intakt ram i struktur och innehåll, som bibeln.

Runt sekelskiftet 1300, mer än två sekel före reformationen, återgavs de fem Moseböckerna på svenska i den s.k. *Pentateukparafrasen*. Dess mycket fria berättande ersattes, abrupt och slutgiltigt, med den art av källtextnära återgivning som började praktiseras i Vadstena kloster redan på 1380-talet med översättningen av *Birgittas uppenbarelsen* från latin till svenska.

Reformatorernas bibelarbeten etablerar hos oss som på andra håll en modern översättningskultur. Pionjärtrycket, *Nya testamentet 1526*, har i språkhistorien av hävd fått sätta gränsen mellan ”fornsvensk” och ”nysvensk” period. Det är ett seglivat, inarbetat schematiskt synsätt som delvis blockerat nyare perspektiv. De båda bibeltolkande folkkyrkoikonerna – magister Olaus Petri (”Mäster Olof”) och kanslern Laurentius Andreae – har väl inte ramlat

ned från sina piedestaler, men de svajar betänkligt.

Översättningen av NT 1526 infördes, lätt bearbetad, i den första svenska helbibeln, kallad *Gustav Vasas bibel*, tryckt 1541. Gamla testamentet hade då översatts av Olaus yngre bror, ärkebiskopen Laurentius Petri. Däröfver råder enighet, ty källtextanknytningen (genomgående till Luther) är långt mer enhetlig än i det nytestamentliga partiet av bibeltexten (till Vulgata och Luther i jämn fördelning).

Språkhistoriskt har denna kyrkobilbel betecknats som den överlägset viktigaste text alla kategorier som någonsin avfattats på svenska. Inga andra skribenter kan jämföras med reformationens bibelöversättare som grundläggare av en fast norm för vårt språks utformning. *Gustav II Adolfs bibel* 1618 och *Karl XII:s bibel* 1703 är knappast mer än ortografiskt lätt varierade nytryck. Reformatörernas text, ålderdomlig redan på 1500-talet, överlevde i nästan fyra sekel – värnadsbjudande men för vanligt folk allt mer svårbegriplig, stelnad i sin monumantalitet. Parallellt med kyrkobilbeln användes därför under dennas sista halvsekel ett antal moderniserade textversioner, under titeln *Normalupplagan*. Först 1917 utkom *Gustav V:s bibel*, omsider följd av den nutida *Bibel* 2000.

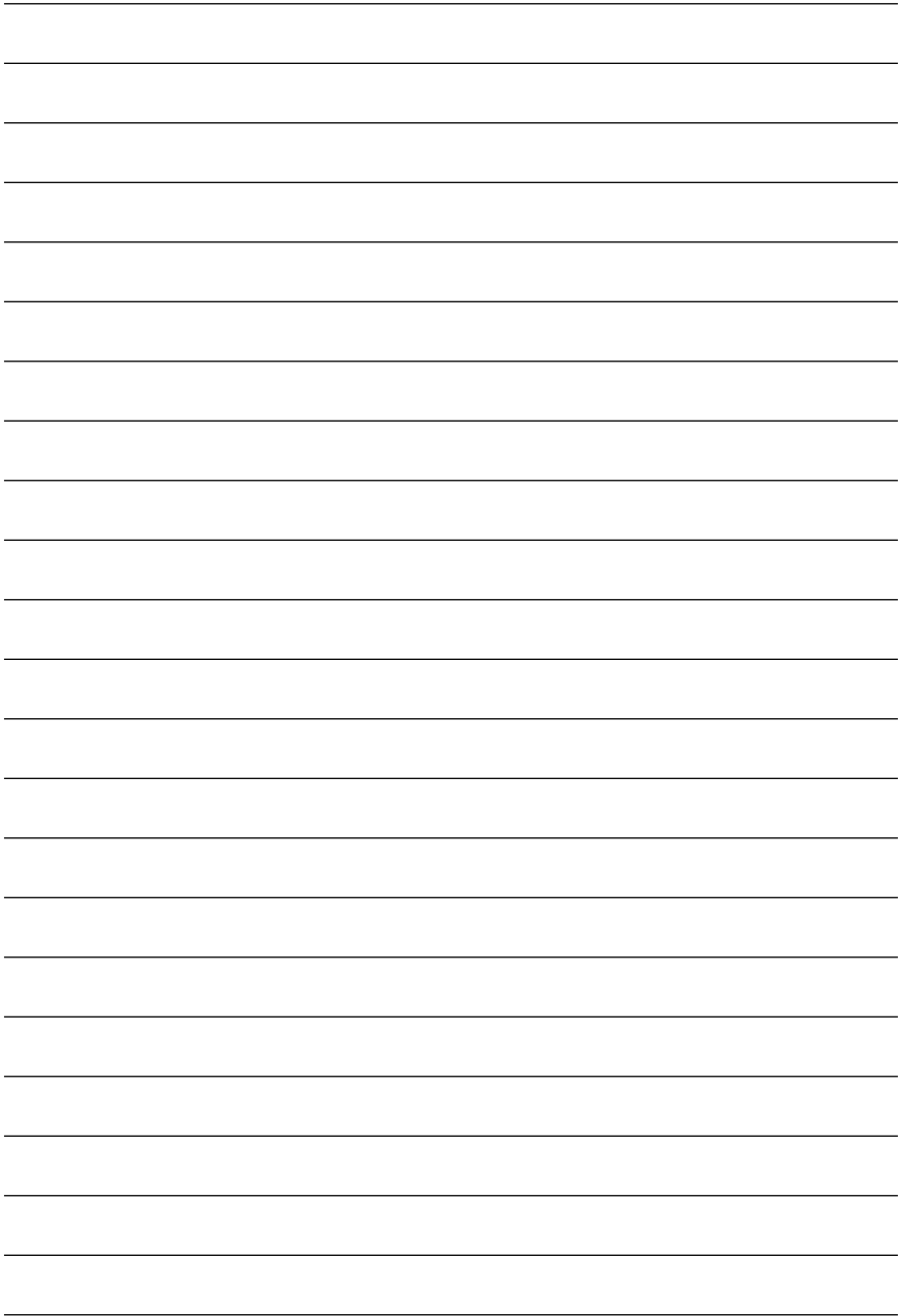
Vasabilbeln blev också en del av fundamentet i det samtida Sveriges litterära system. Detta stabiliserades och utvecklades i den karolinska stormaktens hårdföra lutherska mönsterstat, vars andliga och intellektuella liv strikt kontrollerades av en repressivt ortodox statskyrka – innan pietism, upplysning, romantik och sekulär folkbildning börjat lösa upp rigida tankemönster.

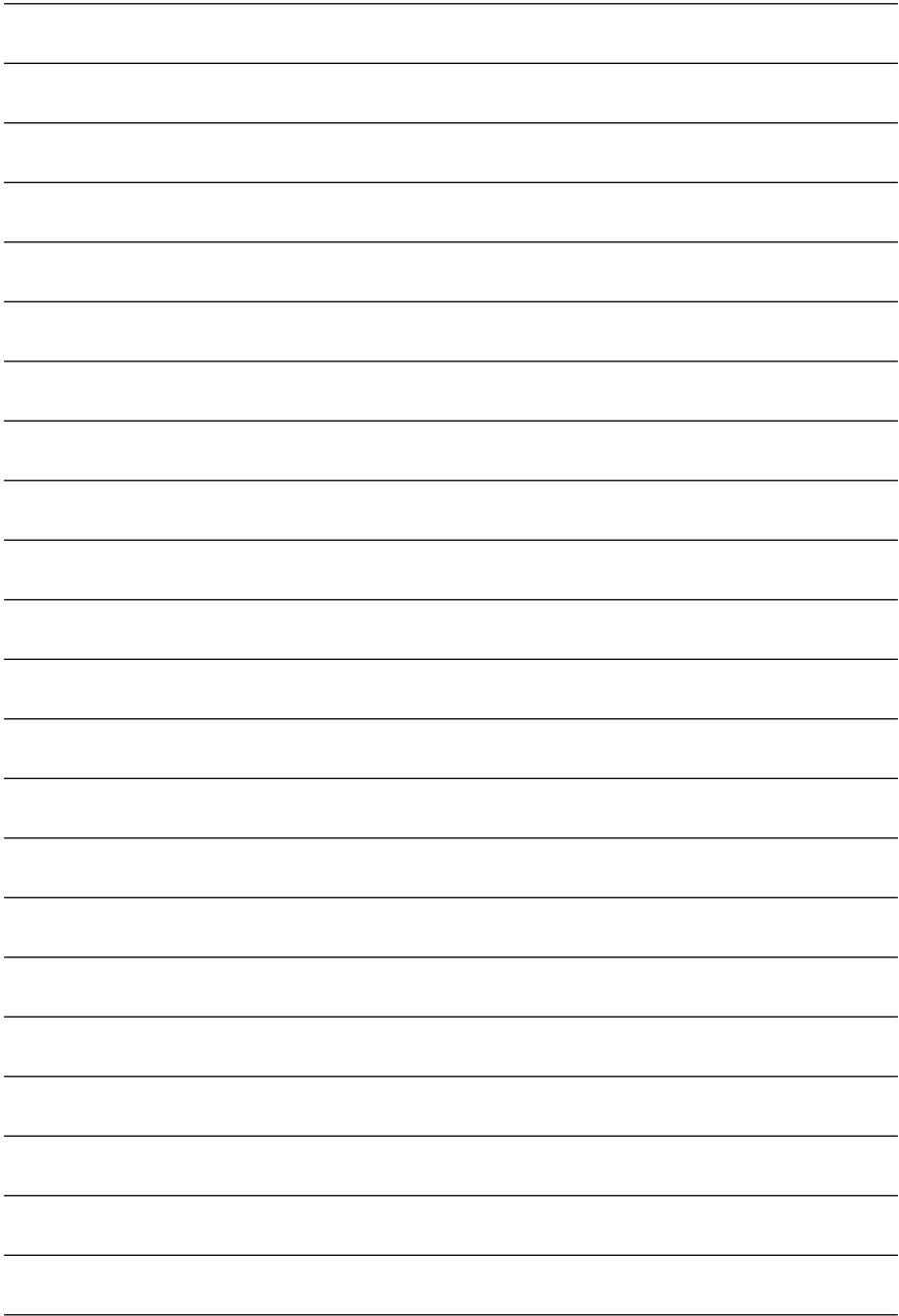
I reformatörernas bibeltext genljuder ord och fraser oupplösligen invädda i våra uttrycks-mönster. ”De är legio” (Mark. 5:9), de färger formuleringar och präglar tankefigurer, också när tanken själv rör sig på helt andra håll. Medvetna och omedvetna referenser till bibelns textvärld genomsyrar så gott som hela vår litterära tradition. Ingen annan text kan så tillvida mäta sig med Den heliga skrift. För svenska språket, talat som skrivet, har Bibeln sedan äldre medeltid varit en del av själva myllan.

I dag har bibeltraditionen för många svenskar dränerats på sitt fromma innehåll, men det språkliga skalet har hållit bättre. På det har ingen sekularisering riktigt bitit.

Svenskarna och det heliga landet

American Colony Hotel, Jerusalem 17–18 februari 2020

Ett seminarium arrangerat av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse

ORGANISATION

VD: Kurt Almqvist

Projektledare: Louise Belfrage

Logistikchef: Alexander Nyquist

Projektkoordinator: Erik Ramsgård

Personal: Jonathan Shachar

AXEL OCH MARGARET AX:SON JOHNSONS STIFTELSE

STUREPLAN 3, 103 75 STOCKHOLM

TEL: 08 788 50 50 | FAX: 08 788 50 60 | WWW.AXSONJOHNSONFOUNDATION.ORG